

НАРОДНІ РЕМЕСЛА ТА ПРОМИСЛИ РОМЕНЩИНИ У 20–30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Юлія Коцур

УДК 39:334.712/.713(477.53)"192/193"

У статті на основі польових матеріалів, зібраних автором, та архівних джерел досліджено народні ремесла й промисли Роменщини у 20–30-х роках ХХ ст. Саме в цей час у країні була здійснена колективізація, що призвела до руйнації народних ремесел і промислів, деякі з них узагалі перестали існувати. Особливу увагу приділено дослідженню матеріального становища ремісників у період колективізації та розкуркулення.

Ключові слова: ремесло, ремісник, кустар, виріб, колективізація, облігація, податок, артіль.

В статье на основании опросов, проведенных автором, и архивных материалов исследуются традиционные ремесла и промыслы Роменского края в 20–30-х годах ХХ в. Именно в этот период в стране была проведена коллективизация, которая привела к разрушению традиционных ремесел и промыслов, некоторые из них вообще перестали существовать. Особое внимание уделяется вопросу материального положения ремесленников в период коллективизации и раскулачивания.

Ключевые слова: ремесло, ремесленник, кустарь, изделие, коллективизация, облигация, налог, артель.

The article, based on field materials collected by authoress, as well as archival sources, examines the 1920s–1930s Romenshchyna folk crafts and trades. It was the time at which the land collectivization was accomplished with the result that folk crafts and trades were dilapidated with some of them utterly died out. A particular attention is paid to researching welfare standards of craftsmen in the period of land collectivization and kurkul liquidation.

Keywords: craft, craftsman, artisan, handmade goods, collectivization, bond, tax, *artil* (cooperative of peasants).

Окрім землеробства і скотарства, українці здавна займалися різними ремеслами та промислами. Народні ремесла й промисли є невід'ємною частиною традиційної української культури. Вони разом з галузями господарства тривалий час забезпечували всі сфери життя української селянської родини. Серед виготовлених виробів були різноманітні побутові речі, знаряддя праці, транспортні засоби, меблі, хатне начиння, одяг, взуття, головні убори тощо. Ремісничу справу добре знали всі члени родини, накопичені роками знання передавалися від покоління до покоління. З дитинства батьки привчали дітей до свого ремесла, а згодом діти вже й самі починали займатися цією справою.

Ремесла й промисли відігравали важливу роль у розвитку продуктивних сил селянських господарств Роменщини. Вони повністю забезпечували економічні потреби роменчан. До колективізації на Роменщині селяни займалися виготовленням сукна, полотна, інших кустарних виробів, а також обробкою шкіри. У краї розвивалися гончарні й деревообробні промисли. Продукція сільських кустарів не

тільки задовольняла потреби селян, але й продавалася. Смушковий промисел особливо був поширений у таких селах, як Лозова, Ріпки, Хмелів тощо. Далеко за межами Роменщини славилися чоботарі й кожухарі с. Сміле. Відомі своїми ремісниками села Засулля, Хмелів, Сміле та містечко Глинськ [20, с. 23–24]. Дрібні селянські промисли, зокрема художні, були доповненням до основних занять сільського населення Роменщини. Реалізація й купівля товарів здійснювалася через мережу ярмарків, торгів та базарів, найбільшим серед яких був Іллінський ярмарок.

Проте в ході проведення колективізації радянська влада здійснювала тиск і на сільських ремісників та кустарів. Було видано низку указів і законів, за якими проводилося добровільне об'єднання кустарів на економічних засадах [30, с. 138], що призвело до зменшення прибутків майстрів та зниження якості продукції. За постановою Раднаркому УРСР «Про ознаки куркульських господарств, на які ширяться правила кодексу законів про працю УРСР», яку було прийнято в серпні 1929 року,

під куркульські підпадали також ті господарства, що займалися домашнім виробництвом, комерційним посередництвом та мали інші нетрудові прибутки [29, с. 24–25].

До того ж влада, створюючи артілі й кооперативи, дедалі частіше відходила від засад добровільного об'єднання і змушувала ремісників та кустарів вступати до новостворених колективів. Усі дії тоталітарного режиму були спрямовані на створення умов, при яких ремісники й кустарі далі не могли працювати у власних господарствах.

Кустарів, які не вступили до кооперативів, обкладали величезним податком, який вираховувався за Кодексом законів про працю і становив не менше, ніж 1500 крб на господарство [29, с. 25]. Респонденти розповідали про великі податки, якими обкладали ремісників, та їх тяжке матеріальне становище. «Батько був портним, так йому треба шити, а не ходити в колгоспі з кошою. Йому патент наклали дві тисячі в те время. Він день і ніч шив, щоб патент виплатити, ну в колгосп все одно не пішов» [17, арк. 67].

Звичайно, не всі могли сплатити такий великий податок. Так, в архівних документах міститься прохання майстра дозволити працювати без дорогого «патенту», оскільки він утримує дев'яносторічного сліпого батька, і зароблених грошей вистачає лише на сплату податку [18, арк. 191].

Змучені непосильними податками майстри згортали свою діяльність. Унаслідок цього відбувалося усупільнення їхнього майна, під час якого активісти частину реманенту забирали до колгоспу, іншу частину — знищували [5, арк. 21]. Таким чином, кустарі вже не мали жодної можливості працювати за фахом і змушені були вступати в кооперативи. На Роменщині ремісники також підпадали під розкуркулення, бо вони мали нетрудові доходи, часто активісти, удираючись у господарства, виганяли їх із сім'ями на вулицю [2, арк. 18]. У різних регіонах України також траплялися випадки, коли господарства тих майстрів, які й надалі не хотіли працювати в артілі, підпадали під експропріацію [30, с. 139].

Так, до колективізації за переписом 1910 року в с. Ведмеже до ремісничого стану належали: 43 теслі, 33 кравці, 33 шевці, 27 ткачів, 10 столярів та інші майстри. У селі були 2 кузні, олійниця, 10 крамниць і 21 вітряк [24, с. 157]. Проте через політику радянської влади стосовно ремісників і кустарів до кінця 1930-х років їх кількість суттєво зменшилася.

Водночас слід зауважити, що, незважаючи на політику влади, яка була спрямована на організацію праці ремісників в артілях і заборону її поза артіллю, у деяких селах Роменщини кустарі все-таки працювали поза артіллю.

Серед роменчан протягом 1930-х років, за винятком голодних 1932–1933 років, був попит на товари кравців. Одна з респонденток, батько якої працював кравцем, зазначала: «Шили тоді кравці без перестанку, і батько мій шив. З хати в хату його підводою забирали і перевозили. Машину швейну забрали, вона в нього була з ножками, і перевозили його і на хутори, кругом шив. І тиждень шие, поки не дошиє» [1, арк. 13]. Однак в інших регіонах України заборонялося працювати кравцям, якщо в тій місцевості, де вони проживали, не було артілі. Кравці працювали винятково у створених владою за соціалістичною системою артілях [25, с. 203].

Варто зазначити, що кількість замовлень на виготовлення одягу і, відповідно, прибуток кравця до колективізації був вищим. Під час колективізації, особливо в роки Голодомору, майстри майже не мали замовлень через матеріальні нестатки роменчан. Свою продукцію кравці змушені були обмінювати на продукти харчування, щоб урятуватися від голоду. Саме завдяки своїй діяльності деякі ремісничі сім'ї змогли вижити, оскільки обмінювали виготовлені вироби на продукти.

У другій половині 30-х років ХХ ст., коли селяни поступово почали повертатися до спокійного життя, попит на послуги ремісників зріс. Усі речі, надбані роками, були вилучені під час колективізації та розкуркулення, з незначним матеріальним покращенням потрібно було придбати хоча б найнеобхідніше. Таким

чином збільшився попит на послуги кравців. Свідченням цього є спогади Анастасії Лаврінівни Федько: «В селі їх [кравців. — Ю. К.] було не один на село, а десь три-чотири чоловіки, і всім була робота» [1, арк. 16]. Також кравці отримували замовлення на інші види робіт. Одна з респонденток зазначала: «Одежу шили і красили. У вишні красили і в сажі, і чорний порошок був, з дуба кору драли і руді спідниці робили, і кофти різні. У них більше ходили баби пожилі, сорочка вишита, полотняна трошки позначена [трішки вишита. — Ю. К.], “судденки” вони звалися. А як до церкви, то та вишита» [11, арк. 52].

Слід зауважити, що в 1930 році так само, як і наприкінці 1920-х років, кравці виготовляли одяг на замовлення, а не для продажу. Окреме місце серед кравців посідали кожухарі, які поєднували два промисли — кушнірський і кравецький — та зосереджувалися переважно в с. Сміле [27, с. 304].

Загалом спогади очевидців засвідчують, що до війни на роботу кравців був значний попит, завдяки чому самі кравці, працюючи, могли сплачувати величезні податки. До того ж, за розповідями респондентів, навіть після війни в деяких селах працювали кравці, поки не почали розповсюджуватися фабричні вироби. «Вже після війни люди стали трохи розбагачуватися, стали їздити в Москву куплять матерію. Їздили у Мінськ і в Київ, набирали матерії. Ну, в обцім робота їм [кравцям. — Ю. К.] була» [5, арк. 24]. Слід зазначити, що кравці працювали не в кожному селі. З організацією артілей багато умільців цієї галузі змушені були вступити в артіль і вже не могли приватно займатися своїм промислом.

Ще одним з найпоширеніших кустарно-ремісничих промислів було шевство. До колективізації на Роменщині існували два види шевців. Це були мандрівні шевці, які переходили від одного замовника до іншого, від одного села до другого, та інші, осілі, праця яких була спрямована на задоволення потреб свого замовника — селянина. Промислові шевські осередки на Роменщині зосереджувалися в селах За-

сулля та Сміле [27, с. 302]. У кожному селі до колективізації були свої шевці, які виконували роботи із пошиття й ремонту взуття. Однак у період колективізації на ремісників цієї галузі також накладався великий податок. Зубожіння села внаслідок більшовицької політики пограбування його жителів через колективізацію й розкуркулення та Голодомор 1932—1933 років призвели до низької купівельної спроможності селян. Вони не замовляли взуття, а доношували старе [16, арк. 64]. Через постійні утиски з боку влади, мізерні замовлення та великі податки значна частина майстрів змушена була відмовитися від свого ремесла.

У другій половині 30-х років ХХ ст. діяльність шевців набула дещо більшого поширення, порівняно з першою половиною 1930-х років. Шевці, які залишилися в селах, займалися всіма стадіями виробництва продукції. Євдокія Прокопівна Скрипаль розповідала: «Різали свині, телята били, чинили кожів і шили чоботи. У кого немає кожів вичинить на чоботи — купляли кожу. Трудно тоді було. Літом ходили босі, а зимою шили чоботи. Ото одні чоботи на всю сім'ю. Оце в батька були чоботи, а в матері були чоботи тільки на річку ходять прать. Прали раніше на льоду. А то в основному ходили в валянках, а колоші клеїли з резини. Резину десь доставали і робили колоші. Ото так ходили в клеїних колошах» [6, арк. 38].

Навіть наприкінці 1930-х років послуги шевця коштували дорого, адже матеріал для взуття потрібно було або приносити, або купляти за високу ціну, адже всю шкіру домашніх тварин здавали за планом державі. Більшість селян у теплу пору року ходили босі. Чоботи були великою розкішною для простих роменчан.

У кожному селі краю також були ковалі. З організацією колгоспів їх промисел було переведено в колгосп чи комуну, самостійно займатися ремеслом, на відміну від кравців і шевців, вони не могли. Респонденти розповідали: «Кузнеці були в селі. Кузня оце була тут біля нас, у кузні ковалів два чи три було. Все кували вони: кочерги, вилки, сапи, все для

хазяйства, коней підковували. Коней тоді було багато в селі, і всі до них. Це вже пізніше-пізніше трактор появилася в селі, або точніше два» [4, арк. 18].

У селах Роменщини розвивалися також інші промисли. Так, у с. Рогинці на початку ХХ ст. були популярні деревообробні промисли — колісницький, бондарський, теслярський. Неабиякий попит мали виготовлені рогинчанами вози та «межі». Також працювала заснована земством майстерня з виготовлення виробів з лози [24, с. 134]. Проте з початком колективізації вся праця майстрів поступово згорталася через високі податки й велику конкуренцію серед них, адже вони виготовляли здебільшого речі широкого вжитку на замовлення. Тому частина майстрів була змушена переїжджати в інші села в пошуках роботи. Колісники й теслі часто поєднували ці два види ремесел, і їх запрошували на роботу в ті колгоспи, де майстрів не вистачало. Один з респондентів розповів, що його батька запросили в с. Галка робити колеса, бо там не було колісника, тому він переїхав із с. Рогинці. Згодом виконував також інші теслярські роботи, виготовляв бочки, діжки, віконні рами та інше хатнє начиння [12, арк. 64].

Слід зауважити, що столярно-будівельне й бондарське виробництво в 1930-х роках, як і в 1920-х, на Роменщині не мало характеру кустарних промислів, а було допоміжним до хліборобства ремісничим заняттям. Бондарі задовольняли потреби селянства в дерев'яному посуді, діжках, діжечках, ночвах, жлуктах тощо, столярі також здебільшого забезпечували будівельні потреби села, і лише незначна частина майстрів працювала на потреби ринку. Як зазначали респонденти, у 30-х роках ХХ ст. ремісники виконували ту саму роботу, тільки в колгоспах [2, арк. 16]. Оплатою за роботу, як і в інших колгоспників, були трудодні. Звичайно, прибутки ремісників значно зменшилися. Державою були створені такі умови, що майстри самостійно не могли займатися столярним ремеслом. Художні промисли з обробки дерева в 30-х роках ХХ ст. занепадали, адже майстри не мали часу на виробництво та-

ких речей через повну зайнятість у колгоспі, а також не отримували замовлень унаслідок зубожіння селян.

Проте деяким ремісникам, зокрема тим, які займалися столярно-будівельним та бондарським ремеслом, під час Голодомору 1932—1933 років удалося вижити саме завдяки своєму заняттю. При проведенні заготівельної кампанії активісти вилучали в селян не тільки зерно й продукти, але й речі домашнього вжитку: жорна, ступи, посуд, макогони. Місцеві умільці виготовляли ці речі потайки вночі і, щоб урятувати свої сім'ї від голодної смерті, обмінювали їх на харчі [3, арк. 15].

Як зазначив Іван Олексійович Федько, столярам трішки легше було врятуватися від голоду і в наступні роки від високих податків, бо вони могли потайки щось виготовити і продати. Однак за деревом, з якого виготовляли вироби, вівся суворий контроль і була розроблена система штрафів. Респондент розповів: «Бува в лісі вкрадеш дерева стулець зробіть, а як побачать, перестрінуть — пишуть штраф на непередбачені доходи. Ото і неси 30 рублів за штраф» [13, арк. 84]. Незважаючи на таку систему штрафів і високі податки, столярі й бондарі все-таки протягом 30-х років ХХ ст. продовжували свою діяльність, здебільшого потайки. Легально працювали лише колгоспні майстри і то на користь колгоспу, отримуючи незначні прибутки у вигляді трудоднів.

Найпоширенішими на Роменщині, як і в інших регіонах України, були ткацтво й прядіння. Вони не мали торговельного спрямування, цими ремеслами займалися в кожній селянській родині. Виготовляли особливо необхідні в повсякденному житті речі: білизну, рушники, сукно, рядна, скатерті, мішки, мотузки. Цим займалися жінки. Здебільшого такі речі призначалися для сімейних потреб, лише незначна частина селян, які проживали неподалік від міста, виготовляли їх на продаж. Ткацтво й прядіння не зазнали таких переслідувань, як інші види ремесел, і продовжували функціонувати протягом 30-х років ХХ ст. Хоча слід зауважити, що обсяг речей, що їх виготовляли

роменчани в період Голодомору, був зовсім мізерний, порівняно з попередніми роками.

Деякі респонденти розповіли, що в роки Голодомору не пряли взагалі, бо не було в зморених голодом людей сили [5, арк. 24]. Інші повідомили, що хоч і важко було, та все-таки сіяли коноплі і трішки пряли, а потім обмінювали в місті на продукти [8, арк. 27], адже це був єдиний шлях до порятунку. Саме завдяки виготовленню раніше речам роменчани рятувалися, обмінюючи їх на харчі. Проте згодом влада заборонила обмін речами. При проведенні хлібозаготівель вилучали ткани речі, які могли слугувати предметом обміну. С. І. Аврамець розповіла, як її родина намагалася зберегти виготовлені тяжкою працею речі: «Я йду в школу, а мати на мене понатягує одежі побільше, щоб од активістів уберегти. Тоді все полотняне було, грубе, а я стою, як чучало» [15, арк. 64]. Таких випадків приховування речей було дуже багато. Однак не завжди вдавалося зберегти ці речі, часто активісти знаходили їх і відбирали, а потім розподіляли між собою або продавали на торгах. Ціни на конфіскований одяг були низькими, як зауважували респонденти, «скільки даси». Основними покупцями були також активісти, оскільки в простого люду грошей не було.

Ткацтво і прядіння в промислових масштабах розвивалися завдяки сировинній базі села. Разом з організацією колгоспів накладався план зі здачі прядива, яке йшло на виробництво. Проте якість прядива, що його здавали колгоспи, була набагато гіршою, ніж того, яке здавали одноосібники. Доказом цього є газетні публікації, у яких ідеться про безгосподарність колгоспів зі здачі прядива [28, с. 2].

Після голодних років роменчани намагалися поновити речі домашнього вжитку, тому в другій половині 30-х років ХХ ст. ткацтво і прядіння розвивалися з новою силою, хоча вже не в таких обсягах, як до колективізації. Респонденти зауважували, що прядиво також здавали за планом державі, тому собі залишалося значно менше цієї продукції, порівняно з доколгоспними роками. Часу на виготовлення

речей також було менше. Якщо в одноосібному господарстві кожен організовував свою роботу на власний розсуд, то в колгоспі був певний розпорядок, за яким потрібно було працювати. Господиням залишалося значно менше часу на виготовлення ткацьких виробів, оскільки всі хатні й господарські справи вони виконували лише після повернення з роботи в колгоспі. Проте ткацтво в селах Роменщини ще тривалий час існувало й забезпечувало всі потреби селянства. Одна з респонденток зазначала: «Як появилось все привозне, так і не стало роботи ремісникам. Почали продавати готове в магазинах, появились швейпроми... Ну, масово це було вже десь у 50-х годах [ХХ ст. — Ю. К.]. Точніше в кінці 50-х, бо я вийшла в початку 50-х заміж, так і пряли, і ткали, ну, все дома робили» [14, арк. 45].

У досліджуваній період розповсюдженими були млини й олійниці. До кінця 1920-х років у кожному селі була принаймні одна олійниця і млин. Однак з початком колективізації і прийняттям закону «Про ознаки куркульських господарств» куркульськими визнавалися господарства, які мали млин, олійницю, вітряк, водяний млин та інші промислові підприємства, а також використовували найману працю. Кожен, хто мав олійницю або млин, у кого хата була покрита черепицею чи бляхою, визнавався куркулем [24, с. 136]. Під час проведення колективізації все майно мірошників переходило до колгоспу, навіть якщо власник млина чи олійниці добровільно вступав у колгосп [21, с. 1].

Слід зауважити, що кустарі, які займалися млинарством, опинилися в безвихідному становищі, особливо в умовах Голодомору 1932—1933 років. На відміну від інших ремісників, які могли таємно виготовляти речі й потім обмінювати їх на продукти, мірошники, залишившись без млинів, були покинуті напризволяще. Саме тому деякі власники млинів пішли в колгоспи. Так, у с. Вовківці О. П. Ярошенко, колишній власник млина, став механіком на своєму млині. Утім, і тут йому не дали спокою. За дописами в районній газеті була опуб-

лікована стаття, у якій звинувачували цього чоловіка в розкраданні мірчука й помелі зерна особам, які не мали на це права, оскільки не виконали план. Зважаючи на ситуацію в державі, коли наклепи поширювалися зовсім безпідставно, мірошника звинуватили в співпраці з куркулями, з яких він не брав мірчука, а молів зерно за горілку й інші «могоричі». До того ж у нього знайшли заховане в клуні в соломі, у снігах в забитій цвяхами скрині та в сараї в подвійній стіні зерно. За це мірошника осудили на десять років позбавлення волі й наклали 1000 крб штрафу [21, с. 1].

У більшості сіл Роменщини млини були законсервовані. Згідно з обов'язковою постановою (частина 36/79) Роменського РВК від 31 грудня 1932 року «Про встановлення твердої мережі діючих млинів на терені Роменського району для помолу селянського збіжжя, про заборону переробки збіжжя на жорнах і ступах», діючими залишалися лише млини, зазначені в постанові, решту млинів опечатували. До списку дозволених увійшли два млини в м. Ромни та млини в селах: Засуля, Герасимів, Заруддя, Кашпури, Бобрик, Андріївка, Голінка, Вовківці, Хоминці, Андріяшів, Локня й Погожа Криниця [26, с. 2]. Слід зауважити, що ця мережа млинів була досить вузькою і не могла повністю забезпечити потреби роменчан. Для помолу зерна в такому млині селянам, які не проживали в цьому селі, доводилося долати великі відстані. Дванадцять сільських і два роменські млини не могли забезпечити потреби всіх сіл [22, с. 1], які тоді входили до Роменського району, не враховуючи значної кількості хуторів, що були приєднані до цих сіл. Усі згадані заходи впроваджувалися для контролю за наявністю хліба в селян і для контролю за надходженням мірчука в державу. Друга частина постанови забороняла молоти зерно в жорнах і ступах. За порушення постанови накладався штраф 2000 крб. Нагляд за виконання постанови покладался на міліцію та інспектуру по мірчуку.

Постанова про створення твердої мережі млинів мала також інші негативні наслідки,

оскільки більшість млинів були закриті й почали руйнуватися через відсутність догляду. Наприклад, у с. Галка, яке входило то до Роменського району, то до Велико-Бубнівського, наприкінці XIX ст. нараховувалося 56 вітряків, 8 маслобоєнь та 2 кузні. З проведенням колективізації в селі залишився тільки один млин.

Таким чином, політика радянської влади загнала селян у глухий кут. В умовах страшного голоду забороняли користуватися жорнами і ступами, що ще більше посилювало страх і ненависть до влади. Активісти вилучали жорна і ступи, розбивали їх на очах у селян, позбавляючи людей мізерної можливості врятуватися [7, арк. 54], адже ці знаряддя праці використовувалися не лише для переробки збіжжя, але й для подрібнювання сурогатів, якими харчувалися роменчани. У таких умовах селяни переховували ступи й жорна, використовували ступи одночасно і як «дриветні», на яких рубали дрова. Увечері вона була ступою, а вдень її перевертали, і вона слугувала «дриветнею» [19, арк. 84].

Подібна ситуація з вітряками, олійницями, маслобойнями, цегельнями була і в інших регіонах України, коли вони усупільнювалися й залишалися напризволяще, руйнувалися без догляду.

Добре розвинені виробництва згодом зазнавали через політику влади та обкладання податками їх власників. Так сталося і з майстернею з виробництва черепиці в с. Вовківці. «В селі була мастерська, і робилася черепиця. У 1926–1928 робили там черепицю. Тоді хароша була черепиця. Нею крили хати тільки багатші, бідний не докупиться. Ну, а тоді, як колгосп організувався, забросилося це діло. Робили аби так-сяк, щоб щиталося. І так з годинами вже й перестали робить» [10, арк. 34].

Подібна ситуація спостерігалася і з виробництвом цегли. У селах, де була глина відповідних порід, або робили цеглу, або займалися гончарством. Проте з початком колективізації ці виробництва також перестали існувати. Лише в деяких місцевостях ще виробляли цеглу, але винятково для власного споживання,

продавали дуже рідко, адже потрібно було платити податок. У 30-х роках ХХ ст. це виробництво перестало існувати, оскільки люди були зайняті роботою в полі, і на інші виробництва не вистачало часу.

Щодо гончарства, то воно також розвивалося в краї і зосереджувалося переважно навколо с. Глинськ, де були багаті поклади керамічної глини [27, с. 265]. Тяжкими для гончарів були роки колективізації, коли їх насильно примушували працювати в артілях. Виробництво в них відрізнялося від традиційного приватного, де майстри виконували всі види робіт самостійно. В артілях на майстра покладалася лише одна робота, а наступні виконували інші майстри по конвеєру. До того ж артілі були нестабільними утвореннями, вони то з'являлися, то зникали [25, с. 206]. Однак самостійно працювати також було дуже складно, адже в 1932 році виробництва, які були зареєстровані до 1931 року, обкладалися 100 %, а пізніше і 200 % податком [30, с. 140]. Слід зауважити, що в найтяжчі роки Голодомору 1932–1933 років ремісники цієї галузі все-таки мали можливість допомогти сім'ї одержати продукти завдяки обміну виготовлених потайки речей.

У другій половині 30-х років ХХ ст. гончарство розвивалося повільними темпами, оскільки майстри, які не вступили до артілей, не могли повністю збути свої товари, виготовлені для продажу. Прибутки ремісників були мізерними, їх вистачало лише на виплату податків. У наступні роки гончарі збували свої речі частіше шляхом обміну, ніж продажу. Таким чином, частина гончарів, не маючи змоги сплачувати податки, переходила на роботу в колгоспи й утрачала зв'язок з ремеслом, оскільки не вистачало часу на заняття гончарством при повній зайнятості в колгоспі. Частина майстрів усе-таки вистояла і продовжувала свою діяльність у наступні роки. Загалом же гончарство поступово занепадало через поширення фабричного виробництва та зниження попиту на товари.

Окрім традиційних ремесел, розвивалися також інші види промислів. Щоб урятуватися

від голоду, а надалі сплатити величезні податки, роменчани знайшли нове джерело прибутку. Оскільки вирубувати ліс було заборонено, то селяни відкопували коріння спіяних дерев і робили з нього деревне вугілля, а потім продавали на базарі. Займалися цим переважно одноосібники (ФЮ). Таким чином, з'явилися нові умільці — «курільщики» й «угольщики».

Слід зауважити, що в період Голодомору 1932–1933 років ремесла не збагачували майстрів, а слугували засобом порятунку від голодної смерті. Проте не всім удалося врятуватися, значна кількість найкращих трудівників померли голодною смертю. Інша частина була вислана за межі України як куркулі, більшість із них не повернулися на батьківщину. Ті майстри, які все-таки вижили протягом 30-х років ХХ ст., повинні були пристосовуватися до умов праці в артілях і кооперативах, унаслідок чого виготовлені там речі були гіршої якості, ніж створені в приватному виробництві. У період Голодомору взагалі зникли деякі види ремесел і промислів. З виходом ремісників з артілі їх здебільшого заміняли недосвідчені майстри, які раніше не займалися цим виробництвом. Це призводило до погіршення якості продукції та штучного занепаду ремесел.

Таким чином, здійснена насильницькими методами колективізація зруйнувала традиційні форми господарювання і штучно розширювала селянське середовище на бідняків, середняків і куркулів. Знищивши репресивними методами останніх, створили новий соціальний клас — колгоспників. Знекровлене численними податками селянство ледве виживало, перебиваючись різними заробітками поза колгоспом, адже на трудодні особливо розраховувати не доводилося. Крім того, політика радянського керівництва була спрямована на знищення інституту приватної комерції та ремісництва як класу. Навіть наприкінці 30-х років ХХ ст. матеріальне становище населення краю було досить скрутним. За свідченнями респондентів, воно не тільки не покращилося, а навіть погіршилося. Причиною цього були високі податки та низька оплата праці.

1. Архів Кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – Архів КЕК), ф. 12, п. 1, № 4.
2. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 5.
3. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 6.
4. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 7.
5. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 9.
6. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 12.
7. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 14.
8. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 16.
9. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 17.
10. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 21.
11. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 29.
12. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 31.
13. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 33.
14. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 34.
15. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 39.
16. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 45.
17. Архів КЕК, ф. 12, п. 1, № 49.
18. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. Р-4556, оп. 1, спр. 430.
19. ДАСО, ф. Р-7711, оп. 1, спр. 84.
20. *Діброва В. Г.* Іллінський ярмарок / Діброва В. Г., Іваненко О. В., Панченко В. В. – Ромни, 1993. – 67 с.
21. За розкрадання мірчука, зрив хлібозаготівель – 10 років // Радянське життя. – 1933. – 12 січня.
22. Зведення про виконання плану хлібозаготівель на 2.1.1933 р. // Радянське життя. – 1933. – 12 січня.
23. Краю наш Роменський: краєзнавчий нарис / упоряд. Г. В. Діброва [та ін.] ; Роменська районна державна адміністрація. – Суми : Слобожанщина, 2002. – 103 с.
24. *Кулиняк Д. І.* Тисячолітнє Ведмеже. Краєзнавчий нарис / Данило Кулиняк, Сергій Цюпко. – Київ : ТОВ ВПЦ «Літопис – ХХ», 2010. – 192 с.
25. *Нолл В.* Трансформація громадянського суспільства. Усна історія селянської культури 1920–1930-х років / Вільям Нолл. – Київ : Родовід, 1999. – 590 с.
26. Обов'язкової постанови частина 36/79 Роменського Районного Виконавчого Комітету від 31 грудня 1932 р. «Про встановлення твердої мережі діючих млинів на терені Роменського р-ну для помолу селянського збіжжя, про заборону переробки збіжжя на жорнах і ступах» // Радянське життя. – 1933. – 7 березня. – С. 2.
27. Полтавщина / [упоряд.: М. Філянський, Я. Риженко] / Полтавський державний музей ім. В. Г. Короленка. – Полтава : Полтава-поліграф, 1927. – Т. 2. – 420 с.
28. Прядиво їдять миші // За більшовицький колгосп. – 1934. – 1 січня.
29. Смертю смерть подолали. Голодомор в Україні 1932–1933 / [упоряд.: П. П. Панченко, М. М. Вівчарик, А. І. Голуб]. – Київ : Україна, 2003. – 352 с.
30. *Стасюк О.* Геноцид українців: деформація народної культури / Олесь Олександрівна Стасюк. – Київ : Стило, 2008. – 224 с.

Список інформантів

КМЛ – Кишун Михайло Лавронович, 1930 р. н. Записала Ю. Коцур у червні 2009 р. у с. Галка Роменського р-ну Сумської обл.

ФІО – Федько Іван Олексійович, 1921 р. н. Записала Ю. Коцур у липні 2010 р. у с. Гаї Роменського р-ну Сумської обл.